

L'INFLUX DE LA GUERRA CIVIL DEL 1936 EN LA DESCLOSA DEL REPORTATGE NOVEL·LAT A CATALUNYA

JOSEP MARIA CASASÚS I GURÍ

Introducció

Durant el breu període que amb prou feines abasta els deu anys següents a l'acabament de la Guerra Civil espanyola del 1936, i malgrat tots els esculls que entrabancaven l'edició de textos catalans o de tarannà democràtic, sortiren cinc grans llibres de narració escrits per periodistes exiliats, i desplegats segons la tècnica de la crònica i del reportatge.

Els esmentaré, d'antuvi, segons un cert ordre cronològic d'aparició: *Unitats de xoc* (1938), de Pere Calders; *556 Brigada Mixta* (1945), d'Avel·lí Artís-Gener; *Tots tres surten per l'Ozama* (1946), de Vicenç Riera i Llorca; *K. L. Reich* (1948), de Joaquim Amat-Piniella, i *La ciudad de madera* (que no he pogut datar), d'Agustí Cabruja, un periodista gironí menys conegut que els altres.

Aquesta desclosa del reportatge novel·lat fet per periodistes catalans en aquells primers anys de la segona dictadura, quan la fórmula també es consolidava a la cultura professional anglo-americana, mereix, al meu entendre, una recerca sistemàtica sobre relacions de recepció, sobre vincles de causa-efecte i sobre tradicions i influències que confirmi o descarti les meves hipòtesis inicials de treball; una recerca que en aquesta comunicació breu només podré apuntar d'una manera molt esquemàtica.

L'aportació del periodisme català més avançat dels anys trenta a la renovació de la narrativa catalana

Tal com ha argumentat Jon Franklin en el seu manual narració periodística (*Writin for story*, Mentor, Xicago, 1987), la incorporació

de fets reals als relats de ficció fou un esdeveniment determinant en la història de la literatura moderna. Aquesta incorporació de la realitat dins la ficció és un dels grans mèrits que presenten els cinc llibres suara esmentats respecte a la modernització de la literatura catalana. En definitiva, és el mèrit d'aportar a l'obra literària un capteniment de faisó eminentment periodística.

En aquest fenomen català que comentem, s'havia produït abans, però, una influència inversa: una part del periodisme més inquiet dels anys trenta havia manllevat de la novel·la unes certes solucions estilístiques i algunes de les tècniques de narració i de descripció.

Molts dels reportatges que la nova generació de joves periodistes va publicar en els anys previs a la guerra incorporaven recursos d'estil i d'estructura inspirats en mecanismes típics de les històries de ficció novel·lesques, i fins i tot dels guions radiofònics i cinematogràfics.

Podem observar fórmules d'aquesta mena en les mostres que, a títol d'exemple, esmento tot seguit: els reportatges d'investigació d'Artís-Gener sobre l'assassinat dels germans Badia; les cròniques de Josep Maria Planes sobre la Volta Ciclista a Catalunya del 1936; els entrevius sobtats d'Irene Polo; el gran reportatge del viatge en el «transmiserià» que Carles Sentís va preparar recolzant-se en la tècnica d'infiltració, tan pròpia del periodisme de recerca.

Cal dir que alguns periodistes de l'anterior generació, aleshores en plena maduresa, ja havien fet incursions en aquest camp. Josep Maria Sagarra, per exemple, havia publicat a la revista *Imatge* un reportatge sobre la plaça de braus, vista des de les quadres, els passadissos i les cambres dels toreros i dels subalterns, que era, si més no, un exercici reeixit d'aquesta mena de reportatge.

No endebades, els autors de les cinc narracions periodístiques abans esmentades eren periodistes que havien deixat l'exercici professional com a conseqüència de la Guerra Civil. Pere Calders va ser redactor en el *Diari Mercantil* i en l'*Avui* del 1933. Artís-Gener havia treballat, principalment, per al diari *La Rambla*. Riera i Llorca fan també redactor de *La Rambla* i de *L'Opinió*. Amat-Piniella havia col·laborat a *L'Om*. Agustí Cabruja, el més oblidat dels cinc, fou una de les grans figures del periodisme comarcal de preguerra, havia estat redactor de *L'Autonomista* (el diari dels Rahola) i, després, un dels més actius periodistes catalans a l'exili (hi ha col·laboracions seves a *Quaderns de l'Exili*, 1943; *Poesia*, 1946; *La Nostra Revista*, 1946; *Centre Català de Caracs*, 1953; *La Nova Revista*, 1955; *Orfeo Català*, 1962).

La presència del reportatge novel·lat anglosaxó en la Guerra Civil espanyola

La Guerra Civil espanyola del 1936 i els seus serrells són presents, si més no, a quatre de les cinc narracions periodístiques comentades. Els episodis bèl·lics formen la trama de les obres d'Artís-Gener i de Calders, i els camps de concentració són l'escenari dels llibres de Amat-Piniella (els camps d'extermini alemany) i de Cabruja (els camps de refugiats al sud de França).

La guerra del 1936, doncs, sembla que fou determinant en la desclosa d'aquesta modalitat narrativa, de la mateixa manera que aquesta contesa va tenir un paper notable en el desplegament d'alguns dels antecedents anglosaxons que han estat reivindicats pels teòrics actuals de l'anomenat *nou periodisme* nord-americà.

Tom Wolfe admet que *Homenatge a Catalunya*, de George Orwell, és una d'aquelles peces autobiogràfiques que només la qüestió del punt de vista de l'autor (que és protagonista del fet i no un simple reporter) allunya del que entenem per una obra periodística. Però val a dir que la narració en primera persona la trobem també en els dos llibres esmentats d'Artís-Gener i de Calders, o en els reportatges de Sentís sobre el «transmiserià» –per seguir amb els mateixos exemples–, i no per això neguem que tots tres fessin periodisme.

D'altra banda, les cròniques que Ernest Hemingway enviava a l'Agència NANA des del front català són encara avui, a les universitats anglo-americanes, tanmateix, objecte d'estudi com a models d'allò que aleshores s'anomenava *l'escola literària del reportatge*.

Artís-Gener cita també *L'assaig amb armes*, de Peter Elstob, com una aportació singular d'aquesta mena de nova literatura periodística que s'havia covat enmig de la guerra espanyola dels tres anys.

La recepció d'aquests corrents narratius nord-americans entre els joves periodistes catalans dels anys de la Generalitat republicana fou, segurament, positiva, malgrat que no tinc encara gaires proves que demostrin l'existència d'una influència certa i ferma.

Un exemple només. Si valorem *Un estiu a Pineda* (1991), de Riera i Llorca, com una novel·la discretament autobiogràfica, constatarem que l'any 1932 el nostre autor havia llegit *Manhattan Transfer*, de Dos Passos, i *Adéu a les armes*, de Hemingway (vegeu el diàleg de la pàgina 49).

Les diverses línies d'una tradició específica catalana

L'escola catalana del reportatge novel·lat va assolir unes fites notables en la més immediata postguerra civil, però no hem d'oblidar que hi havia mostres properes a aquesta modalitat narrativa en la tradició pròpia més recent i en la més llunyana.

Les presons imaginàries (1899), de Pere Coromines, és la manifestació més notable i primerenca d'aquesta tradició, i *Servitud* (1927), de Joan Puig i Ferrer, l'antecedent més genuí d'una novel·la periodística catalana.

Però també cal apreciar una sensibilitat de crònica mundana en algunes obres dels novel·listes de la nova generació republicana, com fou el cas del Carles Soldevila de *Moment musical* (1936) i de *Bob és a París* (1952), o el cas del Francesc Trabal de *Vals* (1936), novel·la que aconsegueix la funció del mirall stendhalià respecte a una alta burgesia catalana, liberal i cosmopolita dels anys trenta.

L'influx d'aquesta tradició es retroba, fins i tot, en algunes columnes de Josep Pla, publicades en el *Destino* de l'any quaranta, quan, per tal de comentar amb ironia les grans qüestions, aleshores actuals, de l'estraperlo, les restriccions i el racionament, s'inventa una interlocutora rossa i daurada, «la senyoreta Margot» —«una bellesa», deia ell, «absolutament contemporània»—, musa amb qui —a la manera imitada després per Umbral— prenia un imaginari aperitiu quotidià (un gin Dubonnet amb ametlles salades) a la barra elegant del Perellada de Diagonal-passeig de Gràcia.

No hem d'excloure, no gensmenys, que els nostres esplèndids reporters-novel·listes dels primers anys de l'exili s'abeuressin en les experiències més recents del gran reportatge català dels anys anteriors a la guerra.

Si la Guerra Civil espanyola fou un revulsiu per al reportatge novel·lat català, els fets del Sis d'Octubre del 1934 foren un banc de proves singular per a l'experimentació aquí d'aquell gènere periodístic que a França s'anomena *gran reportatge*.

Són molt representatius d'aquesta variant de gènere dos dels millors llibres-reportatge apareguts l'any 1935: *El 6 d'Octubre tal com jo l'he vist*, de Lluís Aymamí i Baudina, i *La Nit del 6 d'Octubre a Barcelona*, de Joan Costa i Déu i Modest Sabaté.

En tots ells hi excel·leix l'afinada sobrietat d'estil del reporter de diari, tret que senyoreja també en la prosa dels Calders, Artís-Gener,

Riera i Llorca, Amat-Piniella i Cabruja de les grans narracions de postguerra.

Conclusió provisional

La tradició literària pròpia, remota i immediata (la de Coromines, Puig i Ferrer, Sagarra, Soldevila i Trabat); l'exercici innovador, els anys trenta, d'un periodisme que manllevava solucions novel·lesques, radiofòniques i cinematogràfiques (el de Sentís, Polo, Planes i Artís-Gener); la pràctica reeixida i recent del gran reportatge (Aymamí i Baudina, Costa i Déu i Sabaté); la recepció incipient de la nova prosa anglo-americana (Dos Passos i Hemingway), o la probable exemplaritat d'escriptors forans en la seva experiència a la Guerra d'Espanya (Orwell i Elstob), són només factors coadjuvants a la desclosa del reportatge novel·lat català, que esclata amb vigoria, segons la meua hipòtesi de treball, com a conseqüència d'esdevenir-se un fet dissortat: l'exili dels periodistes republicans, forçat pel final de la Guerra d'Espanya, i el règim de censura absoluta de premsa que aquí s'havia imposat.

La necessitat vital d'escriure al marge del periodisme que havien exercit a la Catalunya republicana empeny alguns reporters destacats a conrear el reportatge novel·lat com una mena d'excel·lent succedani del treball a la premsa diària.

Allò que no podien publicar aquí ho editaven a Mèxic o a França en forma de llibre. Tal com s'ha palesat també ara en el conflicte del Golf, les guerres desfermen els aparells de la censura d'estat, sempre latents; però les guerres contribueixen alhora, paradoxalment, al progrés d'unes tècniques periodístiques cada cop més enginyoses i més acurades.